
СЕМЕНОВ О.С.,
кандидат педагогічних наук,
доцент, докторант,
Інститут проблем виховання
НАПН України,
м. Київ, Україна

КРИТЕРІАЛЬНО-ДІАГНОСТИЧНИЙ КОМПЛЕКС ДОСЛІДЖЕННЯ ТВОРЧО СПРЯМОВАНОЇ ОСОБИСТОСТІ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНИКА

У статті обґрунтовано критерії, рівні, показники дослідження особистісного профілю творчо спрямованої особистості старшого дошкільника. В якості основних критеріїв дослідження сформованості творчо спрямованої особистості старшого дошкільника автор виокремлює: 1) ціннісно-світоглядний; 2) компетентнісно-діяльнісний; 3) соціально-комунікативний; 4) когнітивно-пізнавальний; 5) мотиваційно-спонукальний; 6) емоційно-вольовий. Виокремлені критерії та показники проявляються на певних рівнях сформованості творчо спрямованої особистості старшого дошкільника латентному, нестабільному, вираженому, домінуючому.

Ключові слова: критеріально-діагностичний комплекс, творчо спрямована особистість старшого дошкільника, особистісний профіль, критерії, рівні, показники.

В статье обоснованы критерии, уровни, показатели исследования личностного профиля творчески направленной личности старшего дошкольника. В качестве основных критериев исследования сформированности творчески направленной личности старшего дошкольника автор выделяет следующие: 1) ценностно-мировоззренческий; 2) компетентностно-деятельностный; 3) социально-коммуникативный; 4) когнитивно-познавательный; 5) мотивационно-побудительный; 6) эмоционально-волевой. Выделенные критерии и показатели проявляются на определенных уровнях сформированности творчески направленной личности старшего дошкольника: латентном, нестабильном, выраженном, доминирующем.

Ключевые слова: критериально-диагностический комплекс, творчески направленная личность старшего дошкольника, личностный профиль, критерии, уровни, показатели.

In this article, we substantiate the criteria, levels and research parameters of an individual profile of creativity oriented personality of a pre-schooler. Based on generalizations of theoretical-methodological literature and author conception of research, the author distinguishes the following main criteria of formation of creativity oriented personality of the pre-schooler: 1) values and worldview; 2) competence and activity; 3) social and communicative; 4) cognitive and informative; 5) motivational and stimulating; 6) emotional and volitional. The distinguished criteria and parameters are revealed on certain levels of formation of the creativity oriented preschooler: latent, unstable, expressed, dominating. Latent level is characterized by the hidden peculiarities of manifestation of each criterion and their parameters, partially - by their absence. Unstable level is revealed according to the situation; expressed level is a sufficient level of formation of creativity oriented personality of the preschooler; dominating level points to the high level of formation of creativity oriented personality of the preschooler based on all criteria. Further research perspectives the author finds in qualitative and quantitative analysis of the received empirical data and development of system and methodological recommendations concerning implementation of the strategy of formation of the creativity oriented personality of preschooler into practice of extracurricular educational establishments.

Key words: criteria-diagnostic complex, creativity oriented personality of a preschooler, personal profile, criteria, levels, parameters

Постановка проблеми. Потреба у розробці критериально-діагностичного комплексу дослідження творчо спрямованої особистості старшого дошкільника зумовлена необхідністю сформулювати узагальнені критерії, показники та рівні сформованості досліджуваного феномену. Проведена нами робота з виявлення та обґрунтування критериально-діагностичного комплексу базувалась на обробці емпіричних даних, одержаних в результаті вивчення особистісних профілів 5-річних вихованців у позашкільних навчальних

зкладах. Розробка критериально-діагностичного комплексу базувалась на методологічних підходах, закономірностях авторської концепції дослідження проблеми творчо спрямованої особистості старшого дошкільника у позашкільному навчальному закладі.

Мета статті – обґрунтувати критерії, рівні, показники дослідження особистісного профілю творчо спрямованої особистості старшого дошкільника.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розроблені нами концептуальні засади формування творчої

спрямованої особистості старшого дошкільника вимагали дослідно-експериментальної перевірки. Нами враховано основні положення психолого-педагогічної науки, які впливають на формування творчо спрямованої особистості старшого дошкільника. По-перше, дошкільне дитинство – короткий, але якісно насичений період особистісного онтогенезу. Він характеризується: розвитком усіх сторін психіки дитини, закладаються основи «Я-концепції», критичність та рефлексивність мислення, запускається механізм підпорядкування мотивів (безпосередні спонуки підпорядковуються усвідомленим цілям), що безпосередньо відбивається на поведінці малюків. По-друге, розширюється сфера діяльності дитини через глибше спілкування з однолітками, одночасно засвоюються цілі та мотиви нових видів діяльності, продовжується формування якісно нових особистісних рис. По-третє, саме на цей період припадає прояв інтенсивного пізнавального розвитку. Мова перетворюється в знаряддя, засіб мисленнєвої діяльності, формується довільність психічних процесів, тобто вміння керувати ними свідомо, ставити цілі пізнавальної діяльності і контролювати їх досягнення.

Під критеріально-діагностичним комплексом дослідження сформованості творчо спрямованої особистості старшого дошкільника розуміємо системне поєднання етапів, критеріїв, рівнів, показників дослідження особистісного профілю творчо спрямованої особистості старшого дошкільника.

Дослідно-експериментальна робота з вивчення формування творчо спрямованої особистості старшого дошкільника у позашкільному навчальному закладі була організована нами за певними етапами, кожен з яких за

допомогою підібраного діагностичного інструментарію досліджував певні показники прояву і вирішував накреслені завдання. Основними етапами дослідно-експериментальної роботи були: теоретико-методологічний, етап констатувального експерименту, етап формувального експерименту, технологічно-рефлексивний етап. Метою теоретико-методологічного етапу було створення системи концептуальних положень щодо досліджуваної проблеми. Завдання констатувального етапу дослідження полягали в емпіричному дослідженні проблеми творчо спрямованої особистості в реальній практиці позашкільного навчального закладу засобами критеріально-діагностичного комплексу. На етапі формувального експерименту відбувалася перевірка технології формування творчо спрямованої особистості старшого дошкільника за такими критеріями: ціннісно-світоглядним, компетентнісно-діяльнісним, соціально-комунікативним, когнітивно-пізнавальним, мотиваційно-спонукальним, емоційно-вольовим. Метою технологічно-рефлексивного етапу стала розробка системно-методичних рекомендацій щодо впровадження технології формування творчо спрямованої особистості старшого дошкільника у практику позашкільних навчальних закладів. В якості діагностичних методик були застосовані: тест «Кола», тест Вартеґа, методика «Неіснуюча тварина», методика «Чого не вистачає на цих малюнках?» (за Р. Немовим), методика «Сходинки» (за Дембо-Рубінштейн), колірний тест відносин, тест короткочасної пам'яті та умовиводів (за Ю. Гільбухом), авторські опитувальники для дітей, батьків, педагогів, спостереження. Зазначені методики спрямовані на виявлення творчих здібностей та їх прояву:

оригінальності, швидкості, гнучкості; здатність дитини висувати різноманітні ідеї малюнків, звертаючись до різних галузей знань; виявлення системи уявлень дитини про те, як вона оцінює себе сама, як, на її думку, її оцінюють інші люди і як співвідносяться ці уявлення між собою; вивчення емоційних компонентів ставлення дитини до значущих для неї людей як на свідомому, так і частково неусвідомлюваному рівні. Вибір того, чи іншого методу був зумовлений можливостями самого методу, його валідністю й надійністю. Стосовно розробки авторських опитувальників, то нами була проведена їх змістовна валідизація й розроблено шкали для інтерпретації. Так, в опитувальнику для батьків такими шкалами є: підтримка батьками пізнавального інтересу до творчих занять, створення умов для творчого розвитку дитини у родині, приклад творчої самореалізації батьків (інших членів родини), підтримка мотивації до занять творчістю, рівень стійкості творчої спрямованості. А також рівні прояву творчої спрямованої особистості: латентний, нестабільний, виражений, домінуючий. В опитувальнику для дітей закладені критерії сформованості творчої спрямованої особистості старшого дошкільника: ціннісно-світоглядний; компетентнісно-діяльнісний; соціально-комунікативний; когнітивно-пізнавальний; мотиваційно-спонукальний; емоційно-вольовий. В опитувальнику для педагогів закладено такі шкали: соціально-комунікативна, операційна, пізнавальна, емоційна, мотиваційна. Авторські опитувальники дали нам змістовну характеристику особистісного профілю та міру впливу родинного оточення, педагогів на процес формування творчої спрямованої особистості дитини старшого дошкільного віку.

Важливим для методології досліджуваної проблеми є розробка критеріїв, показників сформованості творчої спрямованої особистості старшого дошкільника. У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» критерій визначається як підстава для оцінки, визначення або класифікація чогось; мірило [5].

Під категорією «критерій» розуміємо сформовану внутрішню мотиваційно-ціннісну ознаку, яка притаманна творчо спрямованій особистості старшого дошкільника. Показники – це якісні характеристики критеріїв творчої спрямованої особистості старшого дошкільника. На підставі узагальнень теоретико-методологічної літератури, авторської концепції дослідження в якості основних критеріїв дослідження сформованості творчої спрямованої особистості старшого дошкільника виокремлюємо такі: 1) ціннісно-світоглядний; 2) компетентнісно-діяльнісний; 3) соціально-комунікативний; 4) когнітивно-пізнавальний; 5) мотиваційно-спонукальний; 6) емоційно-вольовий.

Ціннісно-світоглядний критерій є важливим у структурі особистісного профілю творчої спрямованої особистості старшого дошкільника (див. табл. 1). Система цінностей, закладена в дитинстві, формує світогляд молодої людини, що утворює її як соціокультурного суб'єкта. Проблеми цінності людини і структури цінностей особистості певною мірою досліджені і знайшли своє відображення в працях філософів і педагогів (Б. Ананьєв [1], С. Анісімов [2], В. Блюмкін [3], Л. Божович [4], В. Додонов [6], М. Каган [7], О. Леонтьєв [8], Д. Узнадзе [10] та ін.), які досліджували зміст, структуру і типи цінностей, їх значення в контексті самовизначення людини, обґрунтовували необхідність частково змістити увагу з

Таблиця 1.

Характеристики сформованості творчо спрямованої особистості старшого дошкільника за ціннісно-світоглядним критерієм

Рівні сформованості творчо спрямованої особистості старшого дошкільника			
Латентний	Нестабільний	Виражений	Домінуючий
Особливості системи цінностей (показники)			
Ціннісні орієнтації виражені недостатньо, система цінностей неформована, поведінка узалежнена від поведінки дорослих, система ставлень чітко не диференціюється.	Цінності швидко змінюються, ціннісне ставлення присутнє, але нестійке, може піддаватися впливу ситуативних чинників.	Виражені основні цінності, пріоритети, прослідковується певна аксіологічна лінія як у судженнях, так і в діяльності, системі ставлень.	Домінують духовні цінності, розуміння системи оцінок вчинків, світоглядні орієнтири на засадах національної свідомості, морально-етичних норм, загальнолюдських і загально культурних цінностей; орієнтація на міжособистісну толерантність, екологічність взаємодії, здоровий спосіб життя.
Творча спрямованість (показники)			
Творчі мотиви, задатки і здібності приховані, не актуалізовані, творчі бажання і прагнення не актуалізуються.	Творча спрямованість має місце поряд з іншими напрямками розвитку дитини, відсутність системності, інтуїтивність у виборі методів, форм.	Наявна творча спрямованість особистості, схильність до певного виду творчості.	Творча спрямованість є смыслом розвитку дитини, яка підпорядковує собі решту напрямків розвитку.

наукової діяльності на моральне, духовне, культурне самовизначення.

Показниками світоглядно-ціннісного критерію вважаємо *систему цінностей*, які характеризуються ціннісними орієнтаціями та ціннісним смыслом самої творчої діяльності та *творчу спрямованість* особистості як аксіологічний вектор розвитку дитини. У сучасній науці поняття «цінність» позначається ученими порізно: «цінності» (М. Каган), «система особистісних смислів» (О. Леон-

тьєв), «визнані цінності» (В. Додонов), «внутрішня позиція і спрямованість особистості» (Л. Божович).

Сукупність цінностей дитини у позашкільному навчальному закладі носить цілісний і системний характер, вони визначають оцінкові ставлення між ціннісними установками освітнього середовища позашкільного навчального закладу, родинними цінностями і цінностями навколишнього середовища. На нашу думку важливими в контексті формування творчо

Таблиця 2.

Характеристики сформованості творчо спрямованої особистості старшого дошкільника за компетентнісно-діяльнісним критерієм

Рівні сформованості творчо спрямованої особистості старшого дошкільника			
Латентний	Нестабільний	Виражений	Домінуючий
Досвід творчої діяльності (показники)			
Досвід творчої діяльності відсутній, часто примітивний, стихійний за наявними зразками від однолітків.	Досвід творчої діяльності набувається в процесі природної соціалізації, ситуативно актуалізується.	Наявний досвід творчої діяльності, який часткою слугував зовнішньою спонукою, а не внутрішнім мотивом самої дитини розвиватися у даному напрямку.	Досвід творчої діяльності примножується, розвивається, поглиблюється, накладається на структуру особистості і є предметом гордості, задоволення дитини.
Творчі компетенції (показники)			
Творчі уміння і навички несформовані, не підкріплені мисленнєвими процесами.	Творчі уміння і навички проявляються ситуативно, недостатньо сформовані.	Виражені творчі компетенції.	Широкий спектр творчих компетенцій, які набули форми стійких творчих умінь і навичок, креативність, інноваційність.

спрямованої особистості дитини дошкільного віку є духовні, морально-етичні, культурно-естетичні цінності.

Компетентнісно-діяльнісний критерій передбачає засвоєння вихованнями позашкільних навчальних закладів цілого ряду компетентностей, які засвоюються шляхом формування навичок безпосередньої практичної діяльності (табл. 2).

Саме творчо орієнтований підхід діяльності педагогів позашкільного навчального закладу сприяє розвитку суб'єкт-суб'єктних відносин, навичок морально-етичної поведінки дітей, формує їх громадянську зрілість. Важливими показниками компетентнісно-діялісного критерію є *досвід*

творчої діяльності, і власне, *творчі компетенції*. Досвід творення, накопичення творчих взірців, закріплення позитивних моделей і зразків творчої поведінки сприяє самовираженню у творчому процесі, слугує своєрідним будівельним матеріалом для продуктивної творчої діяльності дитини. Отже для досліджуваної нами діагностики творчо спрямованої особистості важливими є показники безпосередніх творчих умінь дитини, володіння нею відповідними творчими техніками та прийомами. Показниками творчих компетентностей є уміння критично оцінювати власні творчі здібності, та набувати творчого досвіду творчої діяльності, формувати і застосовувати

Таблиця 3.

Характеристики сформованості творчо спрямованої особистості старшого дошкільника за соціально-комунікативним критерієм

Рівні сформованості творчо спрямованої особистості старшого дошкільника			
Латентний	Нестабільний	Виражений	Домінуючий
Комунікативні здібності (показники)			
Слабкі навички комунікативної взаємодії, слабо розвинене мовлення.	Комунікативні вміння і навички на репродуктивному рівні.	Виражені комунікативні вміння і навички.	Виражені комунікативні вміння і навички, готовність до спілкування, мовленнєвий супровід діяльності, творчий характер спілкування.
Соціальна компетентність (показники)			
Творчі уміння і навички неформовані, не підкріплені мисленнєвими процесами.	Творчі уміння і навички проявляються ситуативно, недостатньо сформовані.	Виражені творчі компетенції.	Широкий спектр творчих компетенцій, які набули форми стійких творчих умінь і навичок, креативність, інноваційність.
Активність (показники)			
Пасивність до творчості, відвідування занять з примусу.	Неінноваційне сприймання дійсності.	Здатність до перетворювальної діяльності, інноваційне сприймання дійсності, динамічність.	Високий рівень активності як способу пізнання дійсності (соціальна, пізнавальна, поведінкова, творча, комунікативна та ін.).

навички рефлексивно-критичного мислення і на їх основі створювати власні творчі моделі.

Когнітивно-пізнавальний критерій представлений такими показниками як *творче мислення*, яке проявляється в оригінальності, швидкості, гнучкості мисленнєвих операцій, креативності, рефлексивності; високому рівні пізнавального *інтересу*, допитливості, цікавості, невгамовності, творчій уяві, мрійливості, фантазуванні; *творчий потенціал*, представлений задатками, здібностями до певного виду творчос-

ті, творчим ядром особистості.

Мотиваційно-спонукальний критерій (табл. 5). Питанню мотивів (потреб) особистості присвячена значна кількість робіт сучасних і зарубіжних учених. Мотиви як окрема наукова проблема почали вивчатися не так давно – у першій чверті XX століття. Нею займалися психологи і педагоги: В. Асєєв, Л. Божович, С. Вершловський, Є. Ільїн, В. Ковальов, О. Леонтьєв, А. Маслоу, В. Мерлін, Є. Павлютенков, А. Петровський, Л. Попов, С. Рубінштейн, М. Ярошевський та інші.

Таблиця 4.

Характеристики сформованості творчо спрямованої особистості старшого дошкільника за когнітивно-пізнавальним критерієм

Рівні сформованості творчо спрямованої особистості старшого дошкільника			
Латентний	Нестабільний	Виражений	Домінуючий
Творче мислення (показники)			
Несформоване творче мислення.	Володіння понятійно-категоріальним апаратом на інтуїтивному рівні, відсутність системності творчого мислення.	Виражені ознаки творчого мислення, не до кінця оперування творчими категоріями.	Сформоване творче мислення, уява про творчий процес, знання, поняття, категорії творчості; оригінальність, швидкість, гнучкість процесів мислення; здатність переключати увагу; масштабність мислення.
Інтереси (показники)			
Відсутність творчих інтересів.	Інтереси до творчості проявляються ситуативно.	Виражені інтереси до творчості.	Високий рівень стійких пізнавальних інтересів до творчості (не тільки під час навчальних занять, а як спосіб життя).
Творчий потенціал (показники)			
Низький рівень творчого потенціалу.	Середній рівень творчого потенціалу	Виражений рівень творчого потенціалу.	Високий рівень творчого потенціалу особистості (творчі задатки, здібності, творчі мотиви, можливості тощо).

У психології мотив (з лат. – *movere* приводити в рух, штовхати) означає: 1) спонукання до діяльності, пов'язане із задоволенням потреб суб'єкта; сукупність зовнішніх чи внутрішніх умов, що зумовлюють активність суб'єкта і визначають її спрямованість; 2) спонукальний і визначальний вибір спрямованості діяльності на предмет (матеріальний чи ідеальний), заради якого вона здійснюється; 3) усвідомлювана причина, що лежить в основі вибору дій і вчинків особистості. Стосовно

творчої діяльності, то значущими показниками тут є здатність до підпорядкування мотивів, безпосередніх спонук усвідомленим цілям, довільність психічних процесів, внутрішня мотивація і готовність до творчості. В контексті мотивації досягнення важливим є сприймання процесу творення, кожного продукту творчості як ситуації успіху, що наповнює кожний акт творення внутрішнім мотиваційним змістом.

Емоційно-вольовий критерій характе-

Таблиця 5.

Характеристики сформованості творчо спрямованої особистості старшого дошкільника за мотиваційно-спонукальним критерієм

Рівні сформованості творчо спрямованої особистості старшого дошкільника			
Латентний	Нестабільний	Виражений	Домінуючий
Мотивація до творчості (показники)			
Мотивація до творчості перебуває на рівні зовнішніх спонук, неусвідомлюваних стимулів, які короточасно підтримують інтерес до певного виду творчості, творчі мотиви і бажання неусвідомлювані.	Мотивація до творчості може бути ситуативною, чергування стимулів і внутрішніх спонук.	Виражена мотивація до певного виду творчості, яка не є внутрішнім смыслом життя та діяльності дитини.	Чітко виражена мотивація до творчості, здатність до підпорядкування мотивів, усвідомленим цілям, довольність психічних процесів, внутрішня мотивація і готовність до творчості, самостійність у власних бажаннях і прагненнях.
Мотивація досягнення (показники)			
Невміння доводити розпочату справу до кінця, орієнтація на стимули і поведінку дорослого.	Нестійка мотивація успіху і досягнення.	Виражена мотивація досягнення і мотивація успіху.	Сформована мотивація соціально значущої діяльності, мотивація успіху, мотивація досягнення.

ризується стійким позитивним настроєм та емоційною підтримкою (табл. 6). Емоційність в загальній структурі творчо спрямованої особистості є важливим показником задоволення від процесу творчості. Емоційна палітра є важливим доповненням до змісту формування творчо спрямованої особистості старшого дошкільника, яка проявляється в емоційно насиченій взаємодії з дорослими і однолітками, емпатійності, чуттєвості, рефлексивності, ідентифікації.

Виокремлені нами критерії та показники проявляються на певних рівнях сформованості творчо спрямованої особистості старшого дошкільника латентному, нестабільному, вираже-

ному, домінуючому. Латентний рівень характеризується прихованими особливостями прояву за кожним критерієм та їх показниками, частковою їх відсутністю. Нестабільний рівень проявляється не постійно, ситуативно, виражений рівень є достатнім рівнем сформованості творчо спрямованої особистості старшого дошкільника, домінуючий свідчить про високий рівень сформованості творчо спрямованої особистості старшого дошкільника за всіма критеріями. В таблиці 1 представлено детальну характеристику кожного із названих рівнів за визначеним критерієм та його ознаками.

Висновки. Визначені нами критерії, показники та рівні представ-

Таблиця 6.

Характеристики сформованості творчо спрямованої особистості старшого дошкільника за емоційно-вольовим критерієм

Рівні сформованості творчо спрямованої особистості старшого дошкільника			
Латентний	Нестабільний	Виражений	Домінуючий
Довільність (показники)			
Нестійкість доволності психічних функцій і процесів, невміння завершити розпочату справу, хаотичність	Можливі перепади настрою, емоційна нестійкість.	Виражена доволність психічних функцій і процесів.	Сформована доволність психічних функцій і процесів.
Емоційне сприйняття (показники)			
Перепади настрою, супутні невдачам емоційні реакції – плач, істерика, розчарування.	Емоційно безцінкове ставлення до творчої діяльності.	Виражене емоційне сприйняття творчої діяльності.	Домінування стійкого позитивного настрою, почуття задоволеності від творчої діяльності.

ляють критеріально-діагностичний комплекс дослідження сформованості творчо спрямованої особистості старшого дошкільника у позашкільному навчальному закладі.

Перспективами подальших досліджень є якісний і кількісний ана-

ліз отриманих емпіричних даних та розробка системно-методичних рекомендацій щодо впровадження технології формування творчо спрямованої особистості старшого дошкільника у практику позашкільних навчальних закладів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ананьев Б. Г. Психология и проблемы человекознания / Б. Г. Ананьев ; под ред. А. А. Бодалева. – М ; Воронеж : МОДЭК, 1996. – 384 с.
2. Анисимов С. Ф. Духовные ценности : производство и потребление / С. Ф. Анисимов. – М : Мысль, 1988. – 253 с.
3. Блюмкин В. Ф. Мир моральных ценностей / В. Ф. Блюмкин. – М. : Знание, 1981. – 64 с.
4. Божович Л. И. Изучение мотивации поведения детей и подростков / Л. И. Божович. – М : Педагогика, 1972. – 351 с.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Г. Бусел. – К. – Ірпінь : ВТФ Перун, 2001. – 1440 с.
6. Додонов Б. И. Эмоция как ценность / Б. И. Додонов. – М : Политиздат, 1978. – 272 с.

7. Каган М. С. *Философия культуры* / М. С. Каган. – СПб : Петрополис, 1996. – 414 с.
8. Леонтьев А. Н. *Деятельность. Сознание. Личность : учеб. пособие для вузов* / А. Н. Леонтьев. – М : Смысл : Академия, 2005. – 347 с.
9. Сухомлинський В. О. *Вибрані твори : в 5-ти т. Т 3. Серце віддаю дітям. Народження громадянина. Листи до сина* / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. школа, 1977. – 670 с.
10. Узнадзе Д. Н. *Психологические исследования* / Д. Н. Узнадзе. – М : Наука, 1966. – 451 с.

ТРАНСЛІТЕРАЦІЯ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Anan'ev B. G. *Psychology and the problem of chelovecheskaya* / B. G. Anan'ev ; ed. by A. A. Bodalev. M. ; Voronezh : MODEK, 1996. – 384 p.
2. Anisimov S. F. *Spiritual values : production and consumption* / S. F. Anisimov. – M. : Thought, 1988. – 253 p.
3. Blumkin V. F. *World moralnyh values* / V. F. blumkin. – Moscow : Znanie, 1981. – 64 S. – (New in life, science, technology. – Ser. "Ethics" ; No. 8).
4. Bozhovich L. I. *the Study of motivation of behavior of children and adolescents* / L. I. Bozhovich. – M. : Education, 1972. – 351 S.
5. *Great tlumacki Dictionnaire ukranska modern languages / way of life. , goals.* edited by V. G. stork. – K. – RPG : WTF Perun, 2001. – 1440 p.
6. Dodonov B. I. *Emotion as value* / B. I. Dodonov. – M. : Politizdat, 1978. – 272.
7. Kagan M. S. *Philosophy of culture* / M. S. Kagan. – St. Petersburg : Petropolis, 1996. – 414 p.
8. Leont'ev A. N. *Activity. Consciousness. Personality : textbook. manual for universities* / A. N. Leontiev. – M : Meaning : Academy, 2005. – 347 p.
9. Sukhomlinskiy V. O. *Vibrant do : 5 T. T 3. Heart vday children together. The birth of the citizen. Listy black and blue* / V. O. Suhomlinskiy. – K. : Rad. school, 1977. – 670 p.
10. Uznadze D. N. *Psychological study* / D. N. Uznadze. – M. : Nauka, 1966. – 451 p.